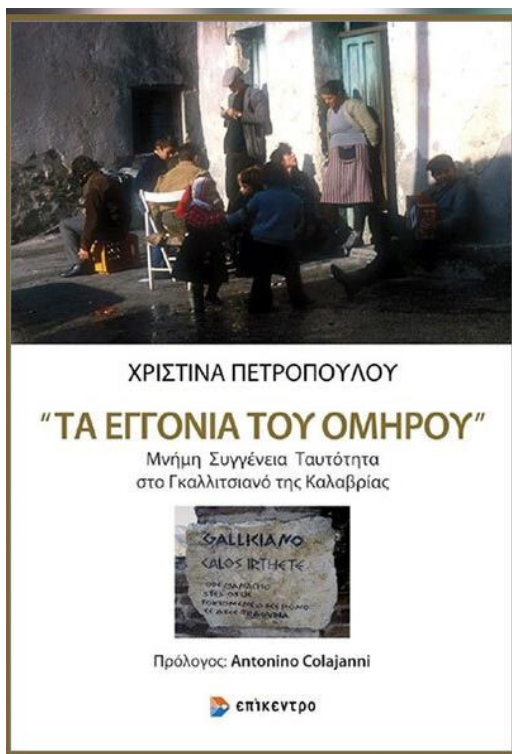

*...Na libro sto chèri su thorò,
ma ène asce chartì, asce klàmata ce ghèlia...*

El grec del sud d'Itàlia i el seu entorn

Michael Herzfeld – Manuela Pellegrino – Stavroula Pipiru

Introducció i traducció: Rubén Montañés

Χριστίνα Πετροπούλου. «Τα εγγόνια του Ομήρου». Μνήμη, συγγένεια, ταυτότητα στο Γκαλλιτσιανό της Καλαβρίας. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2023. 344 σελ.

Khristina Petropulu. «Els néts d'Homer». Memòria, parentiu, identitat a Gallicianò de Calàbria. Tessalònica: Επίκεντρο, 2023. 344 pàgs.

Fa – posem-ne – quaranta anys vaig comprar un disc de vinil a Andorra, que era on es compraven llavors els discs, a banda de formatge i tabac; un disc editat en 1977 que contenia la veu forta i càlida de Maria Faranduri, amb el temptador títol *Τραγούδια διαμαρτυρίας από όλο τον κόσμο* [*Cançons de protesta de tot el món*]. Una d'aquelles cançons, en concret la segona de la cara A, era «Ο klama i jineka u emigrantu (Άντρα μου πάει) [El plany de la dona de l'emigrant (Se'n va el meu home)]». Vaig escoltar tantes vegades aquella cançó que el soroll de fons pareixia el de fregir ous, però aquells versos, que concentraven tanta tristesa, tanta tendresa i tanta ràbia alhora, em fascinaven sobre manera, intentava entendre cada mot, cada expressió, i us podeu imaginar que m'era difícil, amb els coneixements elementals de grec modern que tenia aleshores...

Durant molts anys van ser per mi l'únic exemple viu del grec del sud d'Itàlia, més enllà de la fredor dels atles lingüístics. La meva caminada professional i acadèmica me'n va distanciar, però les cançons són potents... Aquella em va deixar amb la certesa no sols del fet que aquell grec existia, sinó amb la intuïció que darrere n'hi havia molt més: un paisatge humà, una gent que es resistia a deixar de ser allò que era, a perdre la identitat.

Per tancar el cicle d'activitats d'hivern i primavera del 2023 de Neogrec – Associació Catalana de Neohel·lenistes, se'n va acudir dedicar la sessió de l'1 de juny, en forma de concert, al dialecte sud-itàlic. Vam voler llavors oferir al públic un fullet amb les cançons que havia de sentir, traduïdes al grec estàndard i al català; i Stavrula Pipiru, de la Universitat de St. Andrews d'Escòcia, ens va posar en contacte amb Khristina Petropulu, de la Universitat Pàndio d'Atenes, que immediatament s'hi va implicar i, amb una amabilitat i excel·lent disposició que hom no sempre troba en els ambients acadèmics, ben aviat ens va enviar la traducció que li demanàvem.

Khristina Petropulu és antropòloga social i ensenya a la Universitat Pàndio d'Atenes sobre el camp de coneixement «Llengua, memòria i identitat al sud d'Itàlia hel·lenòfon». Va estudiar Filologia Clàssica a la Universitat d'Atenes, Antropologia Social a la universitat «La Sapienza» i Estudis Terminològics i Lingüístics a la Universitat «Tor Vergata», totes dues de Roma. Amb beques de la Fundació de Beques Estatals i de l'Institut Italià d'Atenes ha dut a terme una investigació de camp de llarga durada als pobles hel·lenòfons de Calàbria, sobretot a Galliciano, sobre el qual va realitzar la seva tesi doctoral, llegida a la Universitat Aristotèlica de Tessalònica en 1997.

Imatge: www.biblionet.gr

Ha dut a terme també investigacions de camp sobre les primeres cooperatives agrícoles de dones a Grècia, sobre els refugiats d'Halicarnàs i sobre els musulmans a l'illa de Cos, sobre el poble Koriskhades d'Euritànica i sobre les escoles per als connaturs de Constantinoble. Ha participat amb comunicacions en molts congressos científics a Grècia i a l'estranger. S'han publicat estudis seus en obres col·lectives i en revistes científiques a Grècia i a Itàlia. Ha prestat servei com a docent i com a consellera de filòlegs (Dodecanès-Atenes). És fundadora de la revista filològica *Erinna* i de la didàctica *Συνεπάρματα*. Ha treballat al Centre de Recerca del Folklore Grec i al Centre de Recerca dels Parlars i Dialectes Grecs de l'Acadèmia d'Atenes. Ha participat en programes de l'European Bureau for Lesser-Used Languages (EBLUL) i del Consell d'Europa i col·labora amb l'Institut Italià d'Atenes.

Fins avui continua estudiant les transformacions que s'esdevenen a la zona hel·lenòfona de Calàbria a nivell lingüístic, antropològic i social. Per la seva obra i les seves investigacions a la contrada fou guardonada en 2022 pel Circolo di Cultura Greca «Apodiafàzzi» [Albada] de Bova (Reggio-Calàbria).

En abril de 2023 es va publicar el seu llibre aquí ressenyat, i pel seu interès *Αέρηδες – Torre dels Vents* ofereix a continuació la transcripció de les intervencions de Michael Herzfeld, Manuela Pellegrino i Stavrula Pipiru a la presentació, que podeu veure íntegra a <https://youtu.be/sBpDp9jGZIA>.

Imatge:
anthropology.fas.harvard.edu

Michael Herzfeld és professor emèrit de Ciències Socials a la Universitat de Harvard i de Estudis Crítics i Herència a la Universitat de Leiden, i membre del programa de doctorat de la Universitat de Roma Tor Vergata. Ha escrit dotze llibres basats, principalment, en estudis etnogràfics seus a Grècia, a Itàlia i a Tailàndia. És creador de de dues pel·lícules etnogràfiques sobre la Roma actual. Posseeix la ciutadania honorària de l'estat grec, així com el doctorat *honoris causa* per la Universitat Lliure de Brussel·les i per les universitat de Macedònia a Tessalònica, de Creta y de St. Andrews a Escòcia. Els seus interessos investigadors s'expressen també mitjançant el desenvolupament d'aproximacions teòriques com ara a la *familiaritat cultural*, a la *nostàlgia estructural*, a l'*arcaisme subversiu*! Contenen la política de la diferenciació per sexe, el nacionalisme i el criptoculturalisme, els impactes de

la reconstitució de la memòria històrica, els problemes de l'allotjament i la producció i transmissió del coneixement. Figura entre els especialistes en ciències socials cimers, internacionalment, que han contribuït, però també influït decisivament, en la segona meitat del s. XX, a l'assoliment de dos elevats objectius. Inicialment, a la incorporació de Grècia com objecte d'investigació sistemàtica en l'àmbit de l'Antropologia, però també amb caràcter més general, en els diàlegs teòrics més amplis de les comunitats científiques, de les ciències socials i secundàriament en el desenvolupament i assentament de la branca dels estudis neogrecs als Estats Units durant els darrers quaranta anys. Ha dedicat la major part de la seva vida a la investigació de l'etnografia grega i especialment de la seva investigació sobre Creta. El resultat n'és la profunda comprensió de les qüestions que ocupen la societat agrícola i ramadera de la Grècia rural i l'excel·lent coneixement de la llengua grega i del dialecte cretenc. Els seus estudis sobre Creta, però també l'enquadrament del cas grec en un marc comparatiu internacional han contribuït decisivament a l'estudi de la Grècia contemporània. En la seva obra d'autor es contenen importants llibres per a la Grècia moderna.

Molt agraït per les vostres bones paraules. Moltes gràcies a tothom per venir. Per mi és un gran honor comentar el treball de Khristina i finalment conèixer-la de prop. Tenim una impressionant correspondència fa molt de temps ja, però ara finalment hem aconseguit venir i crec que l'experiència no ha estat tan lletja com potser podria creure Khristina. Començaré, doncs, amb una queixa a l'editor. L'editor havia d'insistir: Khristina, açò consta de tres llibres! L'obra és enorme, i enorme en diversos sentits. En qualsevol cas és molt voluminosa, però a banda d'això toca temes que normalment no es toquen en un únic tom. Això té avantatges. De bon segur que és admirable un editor que ha gosat treure un tom tan complex. D'altra banda, si em trobés en el seu lloc, l'hauria tallat en tres peces, perquè bàsicament aquestes tres parts són independents una de l'altra. En el mateix moment, sigui com sigui, el lector comprèn que hi ha una idea coherent que uneix totes tres parts. Reconec que no sóc coneixedor de la contrada d'Itàlia on Khristina fa la recerca. Ben a l'inrevés, jo vaig triar una part molt més fronterera per al meu estudi, és a dir, Roma. A Itàlia, per tot Itàlia –estic segur que el senyor director hi estarà d'acord– tots els italians estan d'acord que no hi ha res pitjor que tenir accent autènticament romà. I quan em diuen, però, llavors, com va ser que... Jo crec que per motiu de recerca, per motiu del fet que m'agrada ocupar-me en poblacions marginals, n'estic orgullós i crec que sóc del pitjor que n'hi ha, *so peggio de peggio, so Romano di adozione*. És, de tota manera, una caracterització més aviat jocosa, però hi faig referència per mostrar que jo he analitzat el llibre des de la talaia d'antropòleg que s'ha ocupat en la capital i veu diverses semblances entre aquest poblament i el de la gent treballadora, que dissortadament ha estat foragitada del centre de Roma. N'hi havia encara quan vaig fer la meua investigació principal, del 1999 al 2000. S'assembla també força als habitants del poble que vaig estudiar a Creta, que és el famós Zonianà. I que ningú no gosi dir-ne una mala paraula, perquè sóc oficialment zonianenc, també, de manera que, compte. Això, doncs, per a una petita autopresentació, perquè no cregueu que només m'ocupo en coses tan serioses, en qualsevol cas aquestes també ho són.

Les tres parts del llibre són, doncs, en essència, una impressionant introducció als problemes als quals s'enfronta algú que decideix fer recerca de camp en un poble, on no coneix ningú al principi. Hi va anar amb el seu company, al principi va trobar certa comprensió, però la instantània que em va cridar especialment

l'atenció va ser que en algun moment va comprendre que havia interromput repetidament les persones. Com he fet també jo i he passat per la mateixa experiència, crec que tot antropòleg comet el mateix error al principi. El bon antropòleg és aquell que ho comprèn i intenta treure'n avantatge, és a dir, comprendre-ho i mostrar als seus estudiants que els errors que cometem en el curs de la recerca de camp són errors que ens ensenyen i ens obren el coneixement als sentiments locals, a les aproximacions locals a la vida. La segona part s'ocupa en el tema tradicional de l'Antropologia Social, és a dir, amb el parentiu.

I m'hi vaig trobar moltes semblances amb la Creta muntanyenca. Hi tornaré més tard. I la tercera part, que per mi ha estat la més emocionant, es dedica precisament al problema de la identitat. Potser no hi ha paraula pitjor en cap llengua que la paraula «ser». És a dir, quan em pregunten «tu què ets?», no hi sé respondre perquè tinc tres passaports, tres residències en tres països distints i somio almenys en cinc llengües. Per mi, doncs, la pregunta «què ets?» és molt, molt problemàtica i prové de la insistència de la majoria d'estats del món a coidentificar l'estat amb la identitat, quelcom que era el propòsit inicial de la creació dels estats nacionals amb la Pau de Westfalia, que va posar fi a la Guerra dels Trenta Anys. Dissortadament en els nostres dies la major part d'estats han tornat a esdevenir estats nacionals, sempre amb la idea que la majoria té el dret de decidir-ho tot per tothom. Si el món continua amb aquesta marxa, acabarà molt malament. I només cal llegir aquesta tercera part del llibre de Khristina per comprendre de seguida que sí, és cert que la identitat personal és quelcom molt important per tots nosaltres. I jo tinc una identitat. És complexa, però és una identitat, d'acord. Però l'estat podrà dir que com que no sou 100% grecs, 100% italians, no sé jo què, és un punt mort, la qual, per exemple, podria resoldre's molt fàcilment amb l'acceptació més lliure de la immigració que no acabaria en tragèdies, com hem vist darrerament, podria, sens dubte [millorar] la demografia, que a Itàlia és encara pitjor del que és a Grècia, si es permetés més fàcilment als emigrants vindre i potser ser reconeguts més fàcilment com a unitats de persones amb una cultura seva pròpia, per bé que lleials a l'estat i bons ciutadans d'aquest, si es reconegué que l'estat és un constructe burocràtic que ens cal per tal de sobreviure al món, de manera que podria comprometre's molt més del que s'esdevé avui a la majoria de països de la Unió Europea, acceptar el caràcter multiforme de la humanitat que hi ha dins de poblacions velles, com demostra el llibre de Khristina, crec que els mateixos estats tindrien un futur molt millor del que es preveu pel moment.

Aquestes tres parts del llibre, doncs, com he dit, podrien funcionar per separat. Allò que les uneix, a banda de l'amor de Khristina a les persones i a l'Antropologia, podria dir-se, és la comprensió que ella mateixa mostra per com cadascun ha de combinar la seva posició davant la identitat amb les eleccions que fa dins dels complexos que l'envolten per motiu de relacions de parentiu i a més a més amb el problema de la llengua. I allò que Khristina accentua, essencialment, és que la llengua és una part viva de la vida quotidiana. Els intents dels periodistes i de determinats altres factors per oficialitzar la llengua, quelcom que, reconegudament, és molt útil per l'estat, l'estat ha de tenir una llengua oficial per poder fer la seva feina. Cap problema. Però, quan comença a ficar mà en una llengua, la qual es parla quotidianament, en aquell moment li dona el tir de gràcia. Sortosament, tot i que en el llibre de Khristina hi ha determinades insinuacions sobre intents que s'han esdevingut en el passat per part de factors oficials per intervenir en la salvació de la llengua, la idea de la salvació d'una llengua és contradictòria, perquè la llengua és quelcom que canvia contínuament. No hem d'oblidar que la paraula «herència», és a dir, en el sentit de l'herència cultural, és una invenció actual. No hi hauria la idea de la tradició i de l'herència si no fóssim ja, en certa manera, moderns.

Tot això, doncs, acaba en una conclusió: que el treball de l'antropòleg, el treball que Khristina ha fet amb molt brillants resultats, és precisament mostrar com funciona la llengua, no tant com a forma d'identitat sinó com a canal que permet a cadascun expressar la seva identitat. Hi ha aquí una gran diferència i crec que això surt de cada pàgina d'aquest llibre.

Una altra observació té a veure amb la postura d'aquest llibre en els àmbits més genèrics de la teoria antropològica. Se suposa que bastants de vosaltres no sou antropòlegs. Voldria, simplement, en dos paraules, explicar-ho, perquè la qüestió és de gravíssima importància. Perquè l'Antropologia és la ciència que s'ha alineat per excel·lència contra el racisme, contra els prejudicis, però ho ha fet per una estranya raó,

perquè el passat de l'Antropologia és brut, és del tot brut. Érem els servents del colonialisme i del racisme. A Itàlia Cesare Lombroso, amb la famosa antropologia criminal, a la qual es refereix Khristina, ho he dit aposta, criminal i no criminològica, perquè ell volia donar la impressió que l'Antropologia mostraria als rostres de les persones quines eren criminals i quins no ho eren. Confonia, doncs, dues coses diferents: allò cultural i allò biològic. El mateix error van cometre també els antropòlegs anglesos i francesos del s. XIX. Què els va fer canviar d'opinió? L'experiència de la recerca de camp. Van anar a diferents parts del món, a Àfrica, a Àsia i a Europa. I van descobrir que aquells curiosos éssers eren també persones amb els mateixos sentiments, les mateixes problematitzacions, simplement prenien formes diferents. I amb el pas del temps, parlem de més o menys cinquanta anys, l'Antropologia esdevingué l'eina per excel·lència de la batalla contra el racisme. Per què parlo de racisme en relació amb un poble d'hel·lenòfons a Itàlia? Perquè els mateixos prejudicis que s'expressen en general contra els italians del sud i contra els italians del sud que parlen una altra llengua, es corresponen en els àmbits més amplis de les relacions internacionals, amb el racisme com l'entendem en general. Per tant, dins del llibre hi ha també una lliçó sobre el racisme, que per mi és molt, molt important.

Sí, hi ha altres plecs d'aquest llibre que són també importants per l'Antropologia, però també tenen un missatge important per als no antropòlegs. Un d'aquests és l'amor, la dedicació, amb la qual es refereix a antropòlegs italians. Reconegudament, nosaltres, els anomenats antropòlegs anglosaxons, en el passat teníem una justificada mala fama a Itàlia i a Grècia, que mai no fèiem esment dels nostres col·legues grecs i italians. Espero que almenys en el meu treball, he intentat, per coherència, no ser d'aquests. Però hi veieu que el prejudici que es diu racisme s'estén també a la pràctica acadèmica. Khristina, pel contrari, es remet a molts antropòlegs italians i si aquest llibre es tradueix algun dia, en algun format, potser un dels tres llibres, qui sap [si] a l'anglès, estic segur que això ajudarà també a la projecció de l'Antropologia italiana. Em refereixo a noms com ara Colajanni, el mestre de Khristina, de Remotti, Palumbo, Cirese, a molts coneguts, antropòlegs que són molt coneguts a Itàlia, però que d'habititud els anglòfons no esmenten en absolut. Aquest fet, que una antropòloga grega es remeti al treball dels col·legues italians té molta més importància del que podeu imaginar. I això voldria accentuar-ho.

Quant al tema de la intervenció dels factors estatals i altres en la conservació de la llengua de Gallicianò i d'altres comunitats de la zona, només tinc això a dir: que, si jo estigués al govern –no ha de passar– la primera cosa que preguntaria a l'antropòloga seria el següent. Creieu que realment la presència d'agents oficials contribueix a la conservació? Perquè la impressió que trec d'aquestes pàgines és que succeeix el contrari, que hi ha una reacció. Què n'ha de fer aquesta gent, venint a dir-nos com parlar la nostra llengua? I val a notar que parlen de la seva llengua. Perquè a Itàlia, a l'inrevés de Grècia és un fenomen molt general que la gent es refereixi al dialecte local i a l'italià estàndard com si fossin dues llengües del mateix nivell: «A casa parliamo romanesco, poi andiamo fuori, parliamo italiano». Això no ho sentiu a Grècia, molt rarament. Només una vegada a Creta es donà el cas que feia colla amb alguns de la meua edat i van passar per davant nostre alguns xicots que havien crescut a Atenes i no parlaven gens *milopotamítika*. Per la qual cosa, un dels meus amics zonianencs digué: «*Kopela, en dropí, etutos ene xenos tse milí th glossa mas*» i hi fa fer servir el mot *glossa*, però això és una cosa molt rara. Per què? Perquè la diferència entre llengua i dialecte és clarament política. Potser que el meu consell, si donés consells al govern, seria, en la mesura que la comunitat demana ajuda, bé està. Però no intenteu educar-los en el «grec correcte», perquè per ells no és en absolut correcte. I crec que això és quelcom molt bàsic. Cert que no som els més estimats pels diversos governs del món. És general, aquest problema.

Una instantània molt interessant en aquest llibre és aquella en què Khristina escriu que els habitants tenien algun problema amb el nom «hel·lenòfons» i potser més amb dir-se «grecs». I això em va recordar una observació de Robert Pashley que voltava per Creta en 1834 i en algun lloc va veure unes ruïnes d'un temple antic i digué: «Què bonic! Això és grec antic!» I el seu guia i xofer li digué: «Aquests no són els grecs. Els grecs es van acabar fa molts segles». És a dir, nosaltres no som grecs [Él·lines]. Empraven el mot *Romií* per a ells. No es descarta que amb el pas del temps els habitants de Calàbria, els habitants hel·lenòfons de Calàbria, rebessin aquest nom. Aquesta és la seva elecció i ha de ser la seva influència i prendre, perquè

altrament no pren de cap manera. El tema és precisament aquest, que fins i tot les denominacions dels pobles canvien, com les identitats canvien. Els estats volen que creguem que tot és permanent. També per això construeixen monuments. Però sabem que els monuments es degraden amb el pas del temps, la vida humana, doncs, és fluïda. Qui sap? En tot cas, fins i tot el fet que aquestes persones siguin anomenades «minoria» per als antropòlegs és un poc problemàtic. Perquè voler definir qui és minoria i qui no ho és no és només un tema de xifres de poblacions, no és un tema quantitatiu. Té a veure amb el poder. Un govern responsable enfronta aquest problema com crec que el govern italià ha fet almenys en el passat, dient que, com que aquestes persones parlen una llengua seva, reconeguem aquesta llengua com a seva, sense assenyalar prejudicis sobre si aquesta llengua seria correcta o si seria bona, etc. És a dir, que manquen les valoracions, perquè les valoracions afecten només aquells que parlen aquesta llengua. Per això el llibre de Khristina deixa claríssim que la llengua és expressió d'una certa identitat, és també expressió d'idees, de valors i de personalitats, però com he dit abans, no és quelcom que mai no canvia, com en aquest moment no parlo grec antic. Durant la dictadura [dels coronels] van intentar obligar-nos, i encara abans, a parlar *katharévoussa*, que no era ni tan sols grec antic.

La sintaxi de la *katharévoussa*, almenys una part, es devia al francès i a l'alemany. Així, la fluïdesa de la llengua és en certa manera el problema que, sense que Khristina l'esmenti amb aquestes paraules, caracteritza tota la seva obra sobre el tema. Vull acabar ràpid, perquè ja haureu vist que no he seguit el vell costum grec de començar un discurs amb l'expressió «per no parlar molt», així no tinc cap obligació a parlar molt i han de parlar altres. Tanmateix, volia simplement accentuar, com a part final d'aquesta intervenció i de l'anàlisi, la meua admiració per la preocupació, l'amor, l'atenció als detalls. Molts, en les altres ciències socials ens diuen, als antropòlegs: «Vosaltres teniu molta cura dels detalls, però per què? Hi ha les línies generals que ens mostraran què fer», i després, quan intenten aplicar els estàndards que desenvolupen així, veiem que fracassen. Pel contrari, l'antropòleg d'habitud no ofereix una solució als problemes del país. Khristina no ofereix cap solució als habitants d'aquest poble. Pel contrari, ens mostra quins són els problemes i com són de complexos i com tenen les seves arrels en experiències històriques, que no s'expressen amb un codi per a la narració, el qual codi per a l'investigador que no coneix bé la llengua, no sap bé el passat de l'indret, és obscur, no pot comprendre'l. Amb moltíssima paciència, amb moltes visites de llarga durada al poble, Khristina va aconseguir descodificar aquestes narracions. I vull acabar simplement amb aquesta reflexió, que si en deu anys, se suposa, els habitants d'aquest poble recordaran quelcom de la visita de Khristina que s'incorporarà a aquest sistema de narracions, què recordaran?

Per mi, la impressió és que hauran apreciat especialment quelcom que generalment als grans centres acadèmics no s'aprecia tant, que és l'atenció que va posar al parentiu. Ara els estudiants d'Antropologia troben feixuc ocupar-se en el parentiu, és un gran problema. S'han negat a cursar assignatures de parentiu. Quan vaig veure quantes semblances hi ha entre el sistema de parentiu patrilineal de Gallicianò i el de Zonianà, vaig començar a entendre també per què aquestes dues comunitats s'han trobat moltes vegades enfrontades amb les autoritats. Perquè, quan tens un sistema de parentiu patrilineal, això vol dir que el poble pot organitzar-se sencer o bé en allò que has anomenat sub-generacions, és a dir, subdivisions en diversos nivells d'aquestes unitats. Els habitants de Gallicianò bàsicament s'organitzen en petites famílies i funcionen familiarment. En algun temps, en el passat, se suposa que els clans, és a dir, aquests grans llinatges, jugaven un paper molt més gran. Clarament, si això prové del llinatge grec antic o si prové de les grans famílies aristocràtiques de la Itàlia renaixentista, no ho podem saber. Probablement mai no ho sabrem. Però la semblança entre aquestes comunitats no ens mena necessàriament a conclusions sobre el caràcter unitari de l'Hel·lenisme. Ens mena a comprendre que, quan canvia un sistema de governació, d'un d'aristocràtic i monàrquic a una democràcia, allò que resta i promou el patronatge, i així també la corrupció, és precisament la possibilitat d'aquestes unitats de travar acords amb polítics poderosos, quelcom que és fama aquí quant a Zonianà i en general quant a Creta, és fama a Itàlia quant a Calàbria, quant a Pulla, quant a Sicília, quant al sud, doncs. Aquestes contrades no són per caràcter inferiors, però tenen un pes històric que prové de desatenció dels centres de poder tant a Grècia com a Itàlia.

És a dir, lluny de la capital, lluny d'allí on es va crear el sistema democràtic. Així per a aquells que rauen als centres de poder és molt fàcil dir que allà a la frontera, allà a les parts més remotes, no saben comportar-se. Saben comportar-se molt bé, troben companys molt disposats – els polítics – a col·laborar amb ells. Quan llegia el llibre deia: «Khristina, m'has tornat a portar a Creta», no perquè aquesta gent siguin necessàriament parents dels cretencs, potser, qui sap? A mi no m'importa tant la genealogia en aquest sentit. Allò important és que ara tenim almenys dos llocs i dos grups de gent que podem comparar. Perquè, com digué el meu avi espiritual, Evans Prichard, gran antropòleg britànic, que començà, poc o molt, la crítica contra la configuració colonialista de l'Antropologia, l'Antropologia Social no és res si no és comparativa, però la comparació, la comparació perfecta és inassolible. Ens empeny contínuament a noves qüestions, a noves respostes. I el que fa assolible aquesta feina és simplement la recerca etnogràfica. No hi ha altra solució sinó el coneixement en directe amb una o dues comunitats per comprendre dinàmiques que són de molt més gran abast. Per això, doncs, us recomano que llegiu el llibre, particularment per aquesta qualitat, la immediatesa de l'experiència que raja de cada pàgina, preguntant-vos sempre en quina direcció ens menarà una comparació amb altres societats que vosaltres coneixeu. Us dono moltes gràcies, i gràcies especialment a Khristina Petropulu.

Manuela Pellegrino és postgraduada i doctora en Antropologia Social pel University College de Londres i membre del grup d'investigació per a l'Antropologia de les Llengües Minoritàries del Centre d'Estudis Grecs de la Universitat de Harvard. Des del 2006 la dra. Pellegrino duu a terme una investigació antropològica relativa als parlants i activistes del griko a la zona hel·lenòfona de Salento (Grecia Salentina). El seu estudi etnogràfic *Greek Language, Italian Landscape: Griko and the Re-storying of a Linguistic Minority* [Llengua grega, paisatge italià. El griko i la re-història d'una minoria lingüística] ha estat recentment editat, tot just en 2021, i subratlla els impactes transformacionals de la interrelació d'ideologies lingüístiques i polítiques promocionades per la Unió Europea, per Itàlia i per Grècia amb la

Imatge: www.chs.harvard.edu

finalitat de conservar el griko. Manuela Pellegrino ha ensenyat antropologia a la Universitat Brunel de Londres des del 2014 fins el 2017 i ha estat becària del Smithsonian Institute en 2018 i 2019 per tal d'elaborar, en col·laboració amb altres investigadors, un estudi comparatiu sobre el grec d'Itàlia meridional (griko a Pulla i greko a Calàbria). Des del 2019 és becària del Centre d'Estudis Grecs de la Universitat de Harvard. El seu nou estudi comparatiu relaciona l'activisme lingüístic amb el medioambiental, tot comparant moviments de protesta contra els problemes medioambientals de Salento i a Grècia. La seva investigació reflecteix un interès de llarga durada, perquè procedeix de Zollino, a la Grècia Salentina. Manuela escriu a més poemes polifònics, suposo que en griko, mostrant la veu dels parlants del griko, fent servir la poesia etnogràfica com a mètode d'anàlisi del passat i del present d'aquesta llengua i d'aquesta terra.

Per començar, agraeixo molt a Khristina que m'hagi invitat a parlar, i començaré pel griko [γρκόικο]: *na libro sto chèri su thorò, ma ène asce chartì, asce klàmata ce ghèlia, asce maddia sta maddia, asce kàthia ce asce kerò*, veig un llibre a les teves mans, però no és de paper, és de plors i de rialles, d'ulls a ulls, d'espines i de temps. Que en gaudeixis!

Vaig tenir l'honor de conèixer Khristina a principis del 2009, al principi de la meua investigació de camp a Grècia amb els grecs que adoren el griko. Aquesta és la llengua que es parla a l'altra contrada d'Itàlia, de Salento, i prové del grec. Quan vaig començar la meua investigació sobre el griko hi havia, certament, una extensa bibliografia lingüística sobre el tema, però no hi havia dades antropològiques en absolut. No hi havia cap estudi antropològic sobre aquest tema. Tanmateix, Khristina havia fet una investigació a Calàbria, sobretot en les dècades del '80 i del '90, i havia escrit la seva tesi doctoral amb el títol *Memòria, parentiu, identitat en un poble hel·lenòfon de Calàbria* (Galliciano). La seva recerca, el tema de la identitat, és, de fet, capdavantera. El tema de la identitat llavors no estava de moda, com ara està. Certament la seva tesi em va

ajudar moltíssim i la vaig llegir amb gran interès per comprendre els elements comuns amb el cas del *griko* i també els que hi són diferencials.

Han passat els anys i ja fa temps que esperàvem aquest llibre, i sé molt bé què significa per Khristina presentar-lo avui. Tots aquests anys hem conversat algunes vegades sobre els aspectes comuns i les diferències que hi ha entre aquesta investigació i la meua, i m'alegrava especialment cada vegada que Khristina es trobava d'acord amb l'anàlisi de la situació actual del material de Pulla que jo faig en el llibre. Parlem més sobre el *griko* i no el *griko*, li deia, veiem la llengua al nostre voltant més que no l'escoltem així exactament com és. «Sí, exactament així és també a Calàbria», em deia. És, doncs, una alegria especial i un honor parlar sobre el seu llibre i voldria començar amb la fotografia que veiem a la coberta del llibre, que és de 1985, com la major part de fotografies són d'aquella època. Per què? Per què són tan importants? Perquè ens mostren com és d'important l'observació participant en la investigació de camp, com accentua i escriu la mateixa Khristina. Però també perquè veiem el que ja no existeix en una societat com era llavors, sinó que ha passat una generació i ens mostra com han canviat les coses des de la dècada dels vuitants. El llibre consta de sis capítols. Esperava que en Michael faria la presentació per capítols i jo em centraria només en les qüestions que Khristina ha examinat i m'interessen més, personalment, i això faré.

La part més extensa del llibre es refereix a la investigació inicial de Khristina i, com diu també el títol del llibre i com ella mateixa escriu, són tres els eixos bàsics al voltant dels quals gira aquest estudi. Ara, el capítol 4, «La memòria col·lectiva», el considero molt important, un altre cop, perquè ens mostra la història del poble, particularment amb detalls que avui ja no podríem trobar. El capítol sobre el parentiu és, també, molt interessant, perquè ens mostra com eren llavors les coses, perquè també això ha canviat. Mentrestant, el darrer capítol, el 6, és el que per mi és molt important i interessant.

El seu títol: «*Grekani*, grecs de Calàbria o hel·lenòfons?» [«Γκρεκάνοι, Έλληνες της Καλαβρίας ή Ελληνόφωνοι;»]. Fa molts anys que aquesta pregunta ens segueix. Aquest capítol vull comentar-lo una mica més, perquè Khristina examina el tema de la identitat molt analíticament i hi dedica una tercera part del llibre. Són, particularment, les trenta darreres pàgines que vull comentar, que es refereixen al present i a les actuals tendències i processos de supervivència de la llengua. I ho faré per dos motius principals. El primer, perquè també jo en el meu llibre examine temes semblants en el cas de la llengua de Pulla i perquè jo també vaig fer recerca a Calàbria, però dins d'un projecte científic americà del Smithsonian, que vaig fer amb una lingüista de Calàbria, Maria Olímpia, que és la filla de Tito, al qual es refereix també Khristina en el seu llibre. Aquest capítol és molt, molt important, perquè una gran part n'està dedicat a les Associacions. Khristina fa una anàlisi excepcional de les associacions culturals. De l'important paper que van jugar llavors i, en certa forma, encara avui, per a la construcció de la identitat dels grecs de Calàbria. I també una altra part molt important és el tema de la religió. Però vull llegir una breu citació d'aquest capítol i comentar-lo una mica més. Khristina escriu que «allò que manca és la falta de suficiència lingüística, d'una globalitat de persones, que es comunica, actua i s'interrelaciona mitjançant una llengua comuna, la qual transmet, a més a més, de generació en generació. Com ja ens hi hem referit, mentre que la llengua mateixa segueix una marxa descendent, hi ha motiu sobrer per a la llengua, havent-se reforçat, pel seu mateix ús, com a llengua parlada». Escris molt difícil, noia! Una observació voldria fer. Com saps, també aquesta és la situació, estic d'acord que no hi ha una comunitat sinó moltes, i estan esparses. Hi ha, tanmateix, un tal grup en xarxa i societat, però no hi ha un lloc. Això és l'estrany de l'estudi del tema. Però tinc també una pregunta, que sé que és difícil, però precisament per això vull fer-la. Com escriu, va dedicar molt de temps a la qüestió de la identitat, però diu que les conclusions de la recerca desagradaran molts, la població local i la comunitat hel·lenòfona. I voldria saber-ne més, per què dius això? Perquè tenim sempre aquesta sensació que fem quelcom dolent a aquesta terra? I en acabat hi ha això: voldria combinar el tema de la memòria que analitza en detall Khristina al llibre, però no amb la llengua. I voldria preguntar la seva opinió. Una altra pregunta ara que la gent ja no parla aquesta llengua cada dia i, com escriu, els joves aprenen aquesta llengua, però no tenen la memòria. Per què ho dius, això? Quin paper tindrà la memòria en la reproducció de la llengua, si no n'hi ha? Vull acabar amb aquesta pregunta i manifestant el meu gran agraïment per tot això que has escrit i per tot allò que continuaràs escrivint. N'estic segura. Gràcies!

Respostes a les preguntes per Khristina Petropulu:

N'hi havia dues, de preguntes.

Començaré per la segona, que crec que desagradarà molta gent. Això, de fet, era quelcom que m'ha problematitzat i que no sabia si deixar-ho o no en la present edició, i n'explicaré el motiu, tot i que també m'hi referiré després. Aquesta comprovació es referia al primer període de la investigació, és a dir, parlem de meitat de la dècada dels vuitantes i després. Llavors estava àmpliament difós a Grècia el parer que a Itàlia teníem una minoria nacional. Naturalment, això no es deia directament, sinó entre molts circumloquis i entre moltíssimes accions, quelcom que, certament, no se sostenia i ho havia observat, comprovat i posat per escrit en la investigació de camp d'aquella època. Quan dic «desagradarà molts» em referia que si algú es troba allí comprendrà que no podem parlar d'una prolongació de Grècia a la Itàlia meridional. Amb aquest significat ho dic, perquè el passat és indubtable. Aquesta llengua és grega. Els monuments, els topònims, els antropònims, en gran mesura són grecs i això ningú no pot posar-ho en dubte. Però en cap cas podem parlar de conservació de la consciència grega, això és impossible, no podria succeir a cap poble. A Calàbria aquest punt de vista tenia una difusió mínima, fins i tot era inexistent. Tot això s'havia creat a Grècia.

L'altra pregunta es refereix a la memòria. Sí, aquest és un tema molt greu. És a dir, no sé quina en serà el desenvolupament. No puc preveure'l. De bon segur, tanmateix, tampoc en el passat podíem preveure que avui aquesta llengua tindria una presència activa en el teixit mundial. Sí, això ho considero molt important i els resultats els veurem després, en el futur.

Imatge:
www.st-andrews.academia.edu

Stavroula Pipiru és Professora Associada d'Antropologia Social a la Universitat de St. Andrews a Escòcia i directora del Centre Interuniversitari d'Investigació per a les Minories (Centre for Minorities Research). La seva primera monografia *Οι Γρεκάνοι της Νότιας Ιταλίας: Διακυβέρνηση, Βία και Μειονοτική Πολιτική* [Els grekani d'Itàlia meridional: governança, violència i política de minories] fou publicada per l'editorial de la Universitat de Pennsylvania en 2017 i es va centrar en la governança de les minories, en la societat dels ciutadans i en les relacions de poder. Ha publicat àmpliament sobre la política de les minories, la governança, la violència, l'emigració a Itàlia i a Grècia i sobre la Guerra Freda. És editora de la sèrie Routledge Advances in Minority Studies, Routledge. És col·laboradora de la Young Academy of Scotland, 2022-27.

Bona nit des de Saint Andrews, el bellíssim Saint Andrews d'Escòcia. Em complau molt trobar-me amb vosaltres per parlar de Khristina Petropulu, del seu llibre, d'ella mateixa i d'aquest excel·lent treball que ha creat. A més a més, em complau excepcionalment de trobar-me amb excel·lents col·legues, Michael Herzfeld i Manuela Pellegrino.

Voldria començar la meua intervenció amb quelcom personal. Quan vaig començar la meua investigació a Calàbria, centrada en la minoria lingüística hel·lenòfona, era molt important trobar estudis que parlessin d'aquest tema, és a dir, aplegar la bibliografia adequada. Certament, us heu d'imaginar que en el temps en què vaig començar a reunir la bibliografia, és a dir, en 2004, no hi havia gens de material al respecte. Vaig tenir, doncs, molta sort que vaig trobar el treball de Khristina, que vaig trobar la seva tesi doctoral, vaig trobar les seves publicacions i així vaig poder crear una base molt sòlida, sobre la qual construir el meu treball posterior sobre la governança de la minoria lingüística. Aquest treball de Khristina, que conec molt bé des de fa ja molts anys, és el primer estudi en profunditat sobre els hel·lenòfons de Calàbria. Hi havia alguns estudis, però tenien un caràcter romàntic, podria dir. Certament té interès veure per què tenien aquest caràcter romàntic. L'estudi de Khristina desmunta retòriques nacionalistes i es focalitza en el procés de producció de la identitat de la societat hel·lenòfona de Gallicianò de Calàbria. És a dir, desmunta el concepte de la identitat de la comunitat hel·lenòfona de Calàbria connectada amb l'estat-nació grec. En desmuntar aquesta connexió, Khristina es focalitza en la població en la seva globalitat i en allò que és exactament.

Quan Khristina va començar el seu treball, va començar aquesta excel·lent tasca a principis de la dècada dels vuitantes, hem de recordar que a Grècia no hi havia encara estudis universitaris d'Antropologia. Va començar, doncs, una investigació de molts anys, que es va combinar amb altres mètodes de recollida de dades. El seu camp d'investigació – i jo ho sé molt bé – és molt difícil i no sols per raons d'accessibilitat. Per moltes i diverses raons el camp de tir és excepcionalment difícil, encara avui. En la mateixa època que Khristina va començar la seva recerca, el gran antropòleg Johannes Fabian feia una intensa crítica sobre com l'Antropologia ha bastit i basteix el seu objecte d'estudi. Aquest objecte és *l'altre* i com les diferents utilitzacions del temps creaven l'objecte de l'estudi *dels altres*. Amb paraules molt senzilles, doncs, l'argument té a veure amb el fet que el temps té importància política, que l'objecte de l'estudi, *l'altre*, se situa en un nivell exòtic, en un nivell arcaïtzat, en un nivell primitiu, en un nivell salvatge. Va proposar, doncs, per tal de poder contrapesar aquest problema que es crea en l'Antropologia, donar èmfasi al procés i a l'acte de producció de la cultura de la població que ens ocupa. Això, doncs, Khristina ho posà en pràctica. Fa dècades que visita Gal·licianò. Khristina ha vist aquest temps de la comunitat, l'ha vivenciat ella mateixa. És part del temps d'aquesta comunitat. Penseu per quantes dècades existeix aquesta relació! Ha vist néixer nens, els ha vist créixer, tenir també ells fills. Ha vist també marxar de la vida persones estimades. En converses nostres Khristina defineix tot aquest procés, crear aquest llibre com «les fatigues d'una vida». Aquí m'aturo a preguntar-me, quina és aquesta fatiga antropològica? Crec que tot just en aquesta fatiga, en aquest procés de producció de la cultura d'una població, es troba tot just allò que Fabian va definir com l'èmfasi del procés de producció de la cultura. És aquesta fatiga antropològica, el detall, aquest èmfasi en el detall, el respecte per la comunitat, no sols amb què publiquem sobre aquesta comunitat, sinó el fet que la comunitat no s'oblida després d'acabar-se el procés de recerca. Khristina no ha oblidat la seva comunitat, ni la comunitat l'ha oblidat a ella. Per mi és això que dona la importància particular i la particular gravetat a aquest llibre. Perquè és tot just això, són les fatigues d'una vida. És la fatiga antropològica, que realment dona una altra dimensió a la ciència de l'Antropologia i la situa com una de les ciències més importants.

Un altre punt en el qual vull detenir-me té relació amb la recerca metodològica de Khristina. Khristina ha combinat mètodes qualitius amb investigació d'arxiu i ha donat una importància molt gran a consultar la bibliografia *grekàniki*. En una època en què tots nosaltres lliurem un enorme combat per descolonitzar la ciència, els escriptors *grekani* han jugat un paper molt important en la conformació de la identitat *grekàniki* i la seva escriptura ha adquirit importància pedagògica. El seu paper es duplica en el treball de Khristina, esdevenen protagonistes com a participants en la investigació però també com a escriptors. Veiem, doncs, que aquest mateix treball es desenvolupa dins del temps i quins impactes i quins efectes té sobre la conformació de la comunitat hel·lenòfona a Gal·licianò i més en general de la minoria lingüística a Calàbria. Aquest respecte, doncs, per la bibliografia que ha produït la comunitat grega, és quelcom que demanem als nostres estudiants. És a dir, que siguin molt sensibles i atents en introduir coneixement que és creat per la comunitat, amb el qual treballen com a investigadors.

Vaig conèixer, doncs, per primera vegada Khristina quan jo mateixa era alumna de doctorat i la nostra relació no ha canviat. Tots aquests anys he trobat una altra veu per conversar sobre els problemes que s'han creat en la meua pròpia tasca. I hem creat un coneixement d'arxiu de persones que treballen en la mateixa societat, potser amb diferents angles d'estudi. Aquest coneixement d'arxiu s'ha creat amb un respecte, cura i meticulositat molt grans, tot just com ha fet Khristina. En una època en què s'esdevenen com més va més fenòmens nacionalistes, i molt més perillosos, podria dir que aquesta tasca arriba amb una importància destacada a mostrar-nos que podem aprendre, però també veure, poblacions minoritàries. És excepcionalment important per tots nosaltres, que ens ocupem de minories del món, conversar amb persones com ara Khristina, com ara Manuela i com ara Michael, per debatre com podem crear un món més just. Bon viatge faci el teu llibre, Khristina!